

Υλική καὶ ψηφιακὴ πραγματικότητα στὸν κόσμον τῶν θρησκειῶν

Σεβ. Μητροπολίτου Κρήνης
κ. Κυρίλλου (Κατερέλου)*

Ἡ εἰσβολὴ τῆς ψηφιακῆς τεχνολογίας στὴν κοινωνία ὁδήγησε σὲ ἀλλαγὴ ἀντίληψης τοῦ χώρου, τοῦ χρόνου καὶ τῆς σκέψης τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου, δημιουργώντας μία εἰκονικὴ πραγματικότητα. Ἡ ἀλματώδης ἀνάπτυξη τῆς τεχνολογίας στὰ μέσα τοῦ προηγούμενου αἰῶνα σηματοδότησε κοσμογονικὲς ἀλλαγές στὴν πορεία τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας, ἐπηρεάζοντας καθοριστικὰ σχεδὸν ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου. Οἱ ἔννοιες τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου ἀλλάζουν διάσταση, ἀφοῦ πλέον ἡ ἀνθρωπότητα εἰσέρχεται σὲ μία «νέα ἐποχὴ», στὴν ὁποία ἡ ἐπικοινωνία ἀποδεσμεύεται ἀπὸ χωροχρονικοὺς περιορισμούς. Τὸ ἀνθρώπινο ἐγώ, μέσω τῆς πύλης ἐνὸς modem, βρίσκει μία «δίοδο διαφυγῆς» ἀπὸ τὸν χωροχρόνο, ἀπελευθερώνεται ἀπὸ τοὺς κλασικοὺς νόμους τῆς φυσικῆς καὶ εἰσέρχεται σὲ ἕναν κόσμον –ἢ μᾶλλον σὲ ἕναν «χώρον»– ὅπου ἔχει περισσότερὸ τὰ χαρακτηριστικὰ ἐνὸς παράλληλου σύμπαντος, χωρὶς ὅμως τοὺς περιορισμοὺς καὶ τὶς δεσμεύσεις τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου.

Μὲ τὴν τεχνολογικὴ περιπέτεια, οἱ ἐφαρμογὲς τῆς ψηφιακῆς γνώσης δείχνουν ἀκριβῶς ὅτι ὁ ἀνθρώπος κινδυνεύει νὰ μὴν εἶναι πλέον στὴ φύση ἀλλὰ καὶ στὴν ἱστορία. Ἡ αὐτονομημένη τεχνοφύση δὲν συνιστᾷ ἕνα πεδίο ὅπου ὁ ἀνθρώπος εἶναι ἀντιμέτωπος μὲ τὴ φύση ἢ ζεῖ φυσιολογικὰ ὡς ὀργανικὸ μέλος τῆς, καθὼς οἱ προσωπικὲς καὶ κοινωνικὲς δραστηριότητες περιορίζονται σὲ εἰκονικὸ πεδίο.

* Ὁ Σεβ. Μητροπολίτης Κρήνης κ. Κύριλλος (Κατερέλος) εἶναι Καθηγητὴς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

Με επίκεντρο την ψηφιακή τεχνολογία, ή ανθρωπότητα βρίσκεται πλέον μπροστά σε μία νέα επανάσταση. Έτσι κατασκευάζεται ένα άλλο τεχνητό σύμπαν ψηφιακών δεδομένων, όπου θεωρείται αναπόφευκτη ή εκχώρηση της ανθρώπινης ποιητικής δημιουργικότητας στις αυτόνομες νοήμονες κυβερνομηχανές. Πρόκειται ουσιαστικά για μετάλλαξη της ζωής του ανθρώπου από φυσική σε τεχνητή¹. Καμμία απολύτως άλλη εποχή δεν απέκτησε τον τίτλο της τεχνολογικής εποχής, όπως ή δική μας. Και τουτό διότι σήμερα πλέον ή τεχνολογία εισήλθε σε μεγάλο μέρος στη λειτουργία του ανθρώπου και του κόσμου, καθιστώντας τεχνολογική όχι μόνο την πίστη, αλλά ακόμη και την τέχνη και τη θρησκεία².

I. «Η ψηφιακή ή διαδικτυακή θρησκεία» (Digital religion) και ό κόσμος του μετασύμπαντος (metaverse)

Τό ανθρώπινο πρόσωπο μετατρέπεται σε ψηφιακό προσωπείο, τό όποιο άλληλεπιδρά σε έναν είκονικό χώρο όπου τά όρια μεταξύ πραγματικού και φανταστικού είναι δυσδιάκριτα. Η αναζήτηση του Θεού στον ψηφιακό κόσμο και οι άλληλεπιδράσεις μεταξύ των θρησκευομένων εγείρουν τό έρώτημα κατά πόσο τό διαδίκτυο άποτελεί προέκταση ή και υποκατάστατο του θρησκευτικού γεγονότος και της θρησκευτικής έμπειρίας. Αν τό θρησκευτικό γεγονός για όλες τις θρησκείες άποτελεί έργο ελεύθερης κοινωνίας προσώπων με μοναδικά χαρακτηριστικά, τότε υπό ποιές προϋποθέσεις μπορεί αύτή ή κοινωνία προσώπων να υποκατασταθεί από μία ψηφιακή κοινωνία;

1. Περì της σχετικής προβληματικής βλ. Hannah Fry, *Hello World: Άνθρωπος στην εποχή του άλγορίθμου*, έκδ. Παπασωτηρίου, Αθήνα 2020· Fr. Webster και K. Robins, *Η εποχή του τεχνοπολιτισμού: Από την κοινωνία της πληροφορίας στην είκονική ζωή*, μετάφρ. Κάτια Μεταξά, έκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2002.

2. Ν. Λουδοβίκος, πρωτοπρ., «Διαλογική (Βιο)τεχνολογία; Τό πρόβλημα της (Βιο)τεχνολογίας ως όριστικής και άμετάπτωτης ούτοπίας; από τον Marx και τον Heidegger στον Bostrom, τον Stuart Russell και τό σκοτεινό άστρο της έπιθυμίας», *Θεολογία* 92, 1 (2021), σσ. 23-50, έδω σ. 25.

Στήν πραγματικότητα, έκτιμούμε ότι μπορούμε να ισχυρισθούμε ότι βιώνουμε μία σταδιακή μετατόπιση της θρησκευτικότητας από την παραδοσιακή κοινότητα με δεσμούς κοινωνίας, πίστεως και φυσικής παρουσίας και αλληλεπίδρασης στις online κοινότητες, οι οποίες χαρακτηρίζονται έντονα από τα στοιχεία της άνωθυμίας του χρήστη, των οριζόντιων σχέσεων χωρίς ιδιαίτερες ιεραρχικές δομές και της ευμετάβλητης συγκρότησης. Παρατηρείται δηλαδή μία μετάβαση από την πραγματική κοινωνικότητα στην ψηφιακή ατομικότητα.

Η θρησκευτική παρουσία στον ψηφιακό κόσμο συνθέτει έναν άχανη χώρο δικτύων και αλληλεπιδράσεων, που επεκτείνεται σε κάθε είδος θρησκευτικής δοξασίας. Αυτό καλείται «ψηφιακή ή διαδικτυακή θρησκεία» (Digital religion) και αποτελεί θρησκευτική πρακτική που μεταμορφώνει και προσφέρει νέες μορφές θρησκευτικότητας στον ψηφιακό κόσμο. Η ακαδημαϊκός επικοινωνιολόγος Heidi Campbell είναι αυτή που επινόησε τον όρο «ψηφιακή ή διαδικτυακή θρησκεία» για να υποδείξει τους τύπους θρησκευτικών εκφράσεων που εμφανίζονται μέσω της ψηφιακής τεχνολογίας, καθώς και τον τρόπο με τον οποίο διαμορφώνονται ψηφιακοί θρησκευτικοί χώροι³. Πλέον ο χρήστης μιας ιστοσελίδας θρησκευτικού περιεχομένου δεν αποκτά μόνο πρόσβαση σε πληροφορίες θρησκευτικής ύφης, αλλά έχει τη δυνατότητα συμμετοχής σε θρησκευτικές πρακτικές, όπως την προσευχή, την επικοινωνία με κάποιον πνευματικό, την εξομολόγηση.

Όπως είναι σήμερα πλέον αυτονόητο και γνωστό, υπάρχουν ειδικές εφαρμογές που βοηθούν τους πιστούς να μαθαίνουν περισσότερα για τη θρησκευτική τους παράδοση, μέσα από την οθόνη της συσκευής τους ή του κινητού τους. Η πιο δημοφιλής εφαρμογή στον μουσουλμανικό κόσμο είναι το muslim pocket⁴. Εκτός από προσευχή με κομποσκοίνι (tasbeeh), μπορεί κάποιος να μελετήσει το Κοράνιο, να βρει κοντινούς χώρους προσευχής (τζαμιά), καθώς και να προσανατολισθεί προς την Μέκκα, προκειμένου να προσευχηθεί, ενώ μπορεί παράλληλα να βρει έστιατόρια που προσφέρουν φαγητά επιτρεπτά κατά τον ισλαμικό

3. Heidi A. Campbell, "Introduction: The rise of the study of digital religion", στο: Heidi A. Campbell (έπιμ.), *Digital Religion Understanding Religious Practice in New Media Worlds*, έκδ. Routledge, New York 2013.

4. Βλ. ένδεικτικά: <https://muslim-pocket.en.uptodown.com/android> [9-8-2023].

νόμο (halāl). Βεβαίως, υπάρχει αντίστοιχα και χριστιανική ὀρθόδοξη ἐφαρμογή, ἐλληνικῆς ἐκδόσεως, ὅπου ὁ γέροντας Ἐφραίμ τῆς Ἀριζόνας (1928-2022) ἀπαγγέλλει τὴν εὐχὴ καὶ ὁ ἠλεκτρονικὸς καταμετρητὴς μετρᾷ τὸν ἀριθμὸ τῶν εὐχῶν, μὲ παράλληλη χρῆση τοῦ κομποσκοινιοῦ⁵.

Ἡ εἰσβολὴ τοῦ διαδικτύου στὴν καθημερινὴ ζωὴ τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου ἐπέτρεψε τὴν ἐμφάνιση καινοτόμων μορφῶν θρησκευτικῆς ἀλληλεπίδρασης καὶ τὴ δυνατότητα συμμετοχῆς σὲ τελετουργικὲς πρακτικὲς, πέρα καὶ ἔξω ἀπὸ τὸν φυσικὸ χῶρο τέλεσής τους. Ἐχουμε λοιπὸν ἓνα ἐναλλακτικὸ στὴν κυριολεξία εἰκονικὸ σύμπαν, μέσα στὸ ὁποῖο οἱ ἄνθρωποι ἐπιλέγουν νὰ κινηθοῦν, νὰ κάνουν σχέσεις καὶ νὰ συσχετισθοῦν, ὅχι μὲ τὴ φυσικὴ τους ὑπόσταση ἀλλὰ μέσῳ εἰκονικῶν ὑποκατάστατων (avatars). Πρόκειται οὐσιαστικὰ γιὰ τὸν κόσμο τοῦ metaverse/μετασύμπαντος, ποὺ περιγράφει τὴ σύζευξη τῆς πραγματικότητος καὶ τῆς εἰκονικῆς πραγματικότητος μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ἐπαυξημένη πραγματικότητα στὸ πλαίσιο τῶν κοινωνικῶν δικτύων. Τὸ Metaverse εἶναι ἓνα εἰκονικὸ σύμπαν ποὺ περιλαμβάνει ἓναν συλλογικὸ εἰκονικὸ κοινόχρηστο χῶρο, ὅπου οἱ ἄνθρωποι μποροῦν νὰ ἀλληλεπιδροῦν μὲ ἓνα περιβάλλον ποὺ δημιουργεῖται ἀπὸ ὑπολογιστὴ καὶ διαφορετικοὺς χρήστες⁶. Εἶναι μιὰ καθηλωτικὴ καὶ διασυνδεδεμένη ψηφιακὴ σφαῖρα, ποὺ συνδυάζει στοιχεῖα ἐπαυξημένης πραγματικότητος (Augmented Reality), εἰκονικῆς πραγματικότητος (Virtual Reality) καὶ διαδικτύου. Ἡ ἐπαυξημένη πραγματικότητα εἶναι ἢ σὲ πραγματικὸ χρόνο ἄμεση ἢ ἔμμεση θέαση ἐνὸς οἰονεῖ φυσικοῦ, πραγματικοῦ περιβάλλοντος, τὰ δεδομένα τοῦ ὁποῖου ἐπαυξάνονται ἀπὸ στοιχεῖα ἀναπαραγόμενα ἀπὸ συσκευὲς ὑπολογιστῶν, ὅπως ἤχος, βίντεο, γραφικὰ ἢ δεδομένα τοποθεσίας. Πιὸ συγκεκριμένα, ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ θρησκευτικὲς δραστηριότητες, οἱ ὁποῖες λαμβάνουν χώρα μόνον μέσα στὰ ὅρια τοῦ κυβερνοχώρου, εἴτε ὡς παράλληλες εἴτε ὡς ὑποκατάστατες λειτουργίες. Εἶναι θρησκευτικὲς δραστηριότητες καὶ θρησκευτικὲς ἐμπειρίες, ὅπως εἶναι οἱ τελετουργικὲς ἀκολουθίες, προσευχές, ἀλλὰ καὶ ἱερὰ προσκυνήματα.

5. Βλ. ἐνδεικτικὰ: <https://www.youtube.com/watch?v=z9L1srCTpIY> [9-8-2023].

6. “The Metaverse: Concepts and Issues for Congress”, <https://sgp.fas.org/crs/misc/R47224.pdf> [26-7-2023].

Οί Άβρααμικές Θρησκείες (Χριστιανισμός, Ίουδαϊσμός και Ίσλάμ), σέ σχέση πάντοτε με τὸ διαδίκτυο καὶ εἰδικώτερα σέ σχέση με τὸ *metaverse*, θεωροῦν πὼς δὲν μπορεῖ ἡ δραστηριότητα αὐτὴ νὰ εἶναι ἀπὸ μόνη της κακὴ.

Ἀπὸ χριστιανικῆς πλευρᾶς ἀρκετὲς χριστιανικὲς ὁμολογίες υἱοθετοῦν πρακτικὲς πέραν τῆς ἀπλῆς πληροφόρησης, μετὰ τὴ διοργάνωση online προσευχῆς ἢ τὸν διαμοιρασμὸ προσευχῶν μεταξὺ τῶν πιστῶν μέχρι τὴ δυνατότητα εἰκονικοῦ ἀνάμματος ἐνὸς κεριοῦ. Ἦδη ἀπὸ τὰ μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ 1990, ὅταν ἀκόμη τὸ διαδίκτυο βρισκόταν στὰ πρῶτα του βήματα, κάνουν τὴν ἐμφάνισή τους οἱ πρῶτοι ψηφιακοὶ ναοὶ καὶ «Ἐκκλησίες». Κατὰ τὶς τελευταῖες δεκαετίες ἀπὸ τὸ 2000 καὶ ἐντεῦθεν, παρατηρεῖται μία περισσότερο συστηματοποιημένη προσπάθεια προσαρμογῆς τῆς ἀνάγκης θρησκευτικῆς ἀναφορᾶς τῶν χρηστῶν στὰ ψηφιακὰ δεδομένα τοῦ διαδικτύου. Προφανῶς καὶ δὲν ὑφίσταται ἡ βιωματικὴ σχέση καὶ σύνδεση τῶν πιστῶν, ὅπως συμβαίνει στὴν ἐνοριακὴ ζωῇ. Ἡ ἀξία τῆς προσευχῆς, τῶν μυστηρίων, τῆς Θείας Κοινωνίας, τῆς ἐξομολόγησης καὶ τῆς ἱεραποστολῆς χάνεται ὡς ἀπλὴ καταγραφὴ καὶ κοινοποίηση στὸ χαῶδες εἰκονικὸ ψηφιακὸ περιβάλλον⁸.

Ὅπως ἦταν ἀναμενόμενο, ἔτσι καὶ γιὰ τὸν Ίουδαϊσμό, ὑπάρχουν «ψηφιακὲς συναγωγές» (VR Synagogues) καὶ ψηφιακὰ κηρύγματα, ἢ ἀκόμη καὶ τελετές⁹. Ἡ διὰ ζώσης ὅμως συμμετοχὴ στὴν προσευχὴ καὶ στὴ ζωὴ τῆς κοινότητος –ἢ ὅποια θεωρεῖται ἐπιβεβλημένη μετὰ τὴν παρουσία στὶς Συναγωγές– κρίνεται ἐξαιρετικὰ σημαντικὴ, μὴ δυναμένη νὰ ὑποκατασταθεῖ.

Ἀνάλογη εἶναι καὶ ἡ στάση τῶν μουσουλμάνων. Οἱ μουσουλμᾶνοι νομοδιδάσκαλοι πιστεύουν πὼς, παρ' ὅτι τὸ διαδίκτυο ἔχει δημιουργηθεῖ ἀπὸ «ἀπίστους», ἐπιτρέπεται ὑπὸ ὁρους νὰ χρησιμοποιεῖται, λ.χ. γιὰ τὴ μετάδοση τοῦ μηνύματος τῆς πίστεως τους καὶ τὴ διάδοσή της¹⁰.

7. π. Γ. Δ. Μεταλληνός, *Ἐνορία. Ὁ Χριστὸς ἐν τῷ μέσῳ ἡμῶν*, ἐκδ. Ἀποστολικὴ Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 2012.

8. Ἀχ. Β. Παπατόλιος, *Ἱεραποστολὴ καὶ ἐκκοσμίκευση*, ἐκδ. Κόσμος – Μονογραφίες 9, ἐκδ. Τμῆμα Ποιμαντικῆς καὶ Κοινωνικῆς Θεολογίας Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2020.

9. Ἡλ. Σαμπετάι, ραββίν., «Προσευχὴ καὶ θεία κρίση», *Ἀχιλλίου Πόλις* 7 (Μάιος 2022), σσ. 471-478.

10. Βλ. ἐνδεικτικὰ: «*نيلس لم يري اوشني يتل لصاوتل عاوم مادختسا مكح*» («Ἀπόφαση

Στὸ Ἰσλάμ δὲν φαίνεται νὰ συναντᾶται ἐπίσημη –τοῦλάχιστον– νομικὴ γνώμη (fatwā) κάποιου νομοδιδασκάλου, ποὺ νὰ ἐπισημαίνει ὅτι τὸ διαδίκτυο καὶ οἱ ἐφαρμογές του ἀνήκουν στὰ ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα εἶναι ἀπαγορευμένα (ḥarām). Εἶναι ἄλλωστε ἐνδεικτικὴ ἡ χρῆση ποὺ γίνεται καὶ ἀπὸ ἀκραῖες ἰσλαμιστικὲς ὁργανώσεις, οἱ ὁποῖες διαχέουν κείμενα καὶ ὀπτικοακουστικὸ ὕλικὸ μέσῳ διαδικτύου¹¹. Παράλληλα ὑπάρχουν ψηφιακὰ τζαμιά, καθὼς καὶ ἱμάμηδες ποὺ τακτικὰ κηρύττουν μέσα ἀπὸ αὐτά. Ἐξ ἴσου χαρακτηριστικὰ εἶναι καὶ τὰ εἰκονικὰ προσκυνήματα, τὰ ὁποῖα παρέχουν στοὺς ἀνθρώπους τὴ δυνατότητα νὰ ἐπισκεφθοῦν ἕναν ἱερὸ τόπο, ποὺ στὴν πραγματικὴ ζωὴ τους μὲ δεδομένες τὶς συνθῆκες δὲν θὰ ἦταν ἐφικτὸ νὰ πραγματοποιήσουν. Ἔτσι, μέσῳ τοῦ διαδικτύου, οἱ εἰκονικοὶ προσκυνητὲς μποροῦν νὰ ταξιδέψουν στὴ Μέκκα καὶ τὴ Μεδίνα γιὰ νὰ ἀσκήσουν τὸ ἱερὸ προσκύνημα τῶν Μουσουλμάνων, τὸ περίφημο hajj.

Ἰδιαίτερη σημασία ἔχουν ἐν προκειμένῳ καὶ ὁ Ἰνδουϊσμός καὶ ὁ Βουδισμός, λόγῳ τῆς εἰδικῆς σημασίας ποὺ ἔχουν γιὰ τὸ metaverse τὰ avatars. Οἱ «ἄβατάρας» (σανσκρ. avatāra-s), ἀποτελοῦν γενικῶς τὴν ἐνσάρκωση, τὴν ἐνύλωση θεοτήτων στὴ γῆ¹². Στὸν ψηφιακὸ κόσμο, τὰ avatars εἶναι ἡ εἰκονικὴ παρουσία τῶν χρηστῶν, μὲ τὴ δυνατότητα νὰ ἀνακατασκευάσουν τὸν ἑαυτὸ τους καὶ νὰ τὸν παρουσιάσουν ὅπως ἐνδεχομένως θὰ ἤθελαν νὰ εἶναι.

II. Ἡ πρόκληση τῆς Τεχνητῆς Νοημοσύνης

Ἡ «ψηφιακὴ ἢ διαδικτυακὴ θρησκεία» (Digital religion) καὶ τὸ μετα-σύμπαν (metaverse), σημαντικὴ πρόκληση στὸν ψηφιακὸ κόσμο γιὰ τὸν κόσμο τῶν θρησκειῶν, συνδέεται μὲ τὸ ζήτημα τῆς τεχνητῆς νοημοσύνης (Artificial intelligence). Πρόκειται γιὰ τὴν ὑλοποίηση ὑπολογιστικῶν

γιὰ τὴ χρῆση κοινωνικῶν ἱστοτόπων ποὺ ἔχουν δημιουργηθεῖ ἀπὸ μὴ μουσουλμάνους», 04/05/2016, islamweb.net [7-7-2023].

11. Μ. Μαριόρας, «Ἡ τρομοκρατικὴ προπαγάνδα τῶν Τζιχαντιστῶν: ἡ χρῆση ψηφιακῶν καὶ ἠλεκτρονικῶν μέσων ἀπὸ τὸ ISIS», *Θεολογία* 91, 1 (2020), σσ. 33-63.

12. Ἀπ. Μιχαηλίδης, *Ἰνδουισμός. Καταβολές – Ἱστορικὴ πορεία – Βασικὲς ἀντιλήψεις – Λατρεία*, ἐκδ. Καρδαμίτσα, Ἀθήνα 2022, σσ. 130-141.

συστημάτων που μιμούνται στοιχεία της ανθρώπινης συμπεριφοράς, τὰ ὅποια παρουσιάζουν ἔστω καὶ εὐφυΐα, μάθηση, προσαρμοστικότητα, ἐξαγωγή συμπερασμάτων, κατανόηση ἀπὸ συμφραζόμενα, ἐπίλυση προβλημάτων, δυνάμενα σταδιακὰ νὰ αὐτονομηθοῦν νοητικά¹³. Ἐγείρονται προβληματισμοὶ ἀπὸ θρησκευτικῆς πλευρᾶς: Αὐτὲς οἱ ὑπερφυεῖς μηχανές, μὲ τεράστια ἱκανότητα αὐτοβελτίωσης καὶ αὐτο-ἀνάπτυξης, θὰ ἀντικαταστήσουν τὸν ἄνθρωπο καὶ πλέον θὰ ὀδηγηθοῦμε σὲ μία μορφὴ μετανθρωπισμοῦ (Transhumanism)¹⁴; Πρόκειται γιὰ κατασκευὴ παράλληλη μὲ τὸν ἄνθρωπο, καθ' ὅτι ἡ τεχνητὴ νοημοσύνη ἀναπτύσσει καὶ παρουσιάζει πολλὰ κοινὰ μὲ τὴν ἀνθρώπινη σκέψη; Μήπως τελικὰ ὀδηγηθοῦμε σὲ μία τεχνολογικὴ μοναδικότητα ἰλιγγιώδους νοημοσύνης, ἡ ὅποια θὰ μποροῦσε τυχαῖα ἢ καὶ σκόπιμα νὰ καταστρέψει τὸ ἀνθρώπινο γένος, προκειμένου νὰ ἀνταποκριθεῖ σὲ ἕναν ὑπέρτερο σκοπὸ κυριαρχίας¹⁵; Ὅλα αὐτὰ τὰ ἐρωτήματα εἶναι εὐλογα καὶ ὀφείλουν νὰ ἀπασχολήσουν τὸν κόσμο τῶν θρησκείων¹⁶.

13. Περισσότερα γιὰ τὸ φλέγον ζήτημα τῆς Τεχνητῆς Νοημοσύνης βλ. S. Russell καὶ P. Norvig, *Τεχνητὴ Νοημοσύνη: μία σύγχρονη προσέγγιση*, μετάφρ. Τ. Ἀλβας, Δ. Καρτσακλῆς, Φ. Σκουλαρίκης, ἐκδ. Κλειδάριθμος, Ἀθήνα 2005· E. Brynjolfsson καὶ A. McAfee, *Ἡ θαυμαστὴ ἐποχὴ τῆς νέας τεχνολογίας. Ἐργασία, πρόοδος καὶ εὐημερία στὰ χρόνια τῶν ἐξυπνῶν τεχνολογιῶν*, μετάφρ. Γ. Ναθαναήλ, ἐκδ. Κριτική, Ἀθήνα 2016· Θ. Τάσης, *Ψηφιακὸς ἀνθρωπισμός. Εἰκονιστικὸ ὑποκείμενο καὶ τεχνητὴ νοημοσύνη*, ἐκδ. Ἀρμός, Ἀθήνα 2019· R. Kurzweil, *The Age of Spiritual Machines: When Computers Exceed Human Intelligence*, Viking Penguin, New York 1999· A. Turing, "Computing Machinery and Intelligence (1950)", στό: B. Jack Copeland (ἐπιμ.), *The Essential Turing Seminal Writings in Computing, Logic, Philosophy, Artificial Intelligence, and Artificial Life plus The Secrets of Enigma*, Oxford University Press – Clarendon Press, Oxford 2004, σσ. 433-460· N. Bostrom, *Superintelligence: Paths, Dangers, Strategies*, Oxford University Press, Oxford 2014· Y. Wilks, *Artificial intelligence: Modern Magic or Dangerous Future?*, Icon Books Ltd, London 2019.

14. Σχετικὰ μὲ τὸ ἐρώτημα ἐὰν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει ἕνας νέος ψηφιακὸς ἀνθρωπισμός, βλ. Θ. Τάσης, *Ψηφιακὸς ἀνθρωπισμός...*, ὅ.π.

15. Ν. Λουδοβίκος, ὅ.π., σ. 37. Γιὰ τὸ ζήτημα τοῦ ἡθικοῦ ἐλέγχου τῆς τεχνητῆς νοημοσύνης βλ. ἐνδεικτικὰ: M. Anderson καὶ Susan L. Anderson, "Machine Ethics: Creating an Ethical Intelligent Agent", *AI Magazine* 28, 4 (2007), σ. 15· N. Bostrom καὶ El. Yudkowsky, "The ethics of artificial intelligence", στό: K. Frankish καὶ W. M. Ramsey (ἐπιμ.), *The Cambridge Handbook of Artificial Intelligence*, Cambridge University Press, Cambridge 2014, σσ. 316-334· J. Moor, "The Nature, Importance, and Difficulty of Machine Ethics", *IEEE Intelligent Systems*, 21, 4 (2006), σσ. 18-21, ἐδῶ σ. 21.

16. Γιὰ μία μελέτη ποὺ διερευνᾷ τὸ σχετικὸ ζήτημα ἐξ ἐπόψεως Ὁρθοδόξου Θεολογίας, βλ. Στ. Γιαγκάζογλου, «Θεολογία καὶ Τεχνητὴ Νοημοσύνη», *Θεολογία* 91, 3 (2020),

Αὐτὲς οἱ ὑπερφυεῖς μηχανὲς εἶναι πολὺ πιθανὸν νὰ ἀνακαλύψουν γρήγορα τὴν ἀνθρώπινη ἀτέλεια καὶ νὰ κατανοήσουν τοὺς περιορισμοὺς ποὺ γεννᾷ ἡ ὑποτέλειά τους στοὺς ἀνθρώπους, ἐπιζητώντας τὴ χειραφέτησή τους· ἀναπτύσσοντας ὑπερόπλα ἀσύλληπτης τεχνολογίας καὶ χωρὶς νὰ δύνανται κἄν νὰ συνεκτιμήσουν τὰ πλήρη δεδομένα τῆς πραγματικότητος τοῦ κόσμου καὶ τῶν ὄντων (τὰ ὁποῖα ἡ ἀνθρώπινη γενικὴ νοημοσύνη πάντοτε συνεκτιμᾷ), θὰ εἶναι δυνατόν νὰ καταστρέψουν τοὺς ἀνθρώπους προκειμένου νὰ ὑπάρξουν μόνο τὰ ἴδια¹⁷.

Δὲν εἶναι χωρὶς σημασία τὸ γεγονὸς ὅτι πρωτοπόροι τῆς τεχνητῆς νοημοσύνης κρούουν τὸν κώδωνα τοῦ κινδύνου ἀπὸ τὴ σύγχρονη τεχνολογία καὶ ὑπογραμμίζουν ὅτι πρέπει νὰ τεθοῦν ὅρια. Θεωροῦν ὅτι ὑπάρχει ὁ κίνδυνος τῆς κατάρρευσης τῆς ἀνθρώπινης ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀλλοίωσης τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων. Ὁ ἴδιος ὁ Ἴλον Μάσκ, ποὺ εἶναι μηχανικός, ἐφευρέτης καὶ ὁ Γενικὸς Διευθυντῆς καὶ ἐπικεφαλῆς τεχνολογικοῦ σχεδιασμοῦ τῆς ἐταιρείας Tesla καὶ ὁ ὁποῖος διερευνᾷ τὴ συμβίωση ἀνθρώπων καὶ τεχνητῆς νοημοσύνης, ἐξέφρασε τὶς ἐπιφυλάξεις του γιὰ τὸν τρόπο σχεδιασμοῦ τῆς τεχνητῆς νοημοσύνης. Σὲ πρόσφατες δηλώσεις του ἀναφέρθηκε στὸ ὅτι ἡ τεχνητὴ νοημοσύνη ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ ἀφανίσει τὸν ἀνθρώπινο πολιτισμὸ καὶ νὰ χειραγωγήσει τὴν κοινὴ γνώμη. Γι' αὐτὸ ὁ ἴδιος προτείνει ὅτι ὀφείλουμε νὰ ὀρίσουμε κανόνες ἀσφαλείας γιὰ τὴν τεχνητὴ νοημοσύνη¹⁸.

Ὁ ἀκαδημαϊκὸς ἱστορικὸς Γιουβάλ Νόα Χαρᾶρι τόνισε ἐπίσης ὅτι ἡ ἐμφάνιση τῆς τεχνητῆς νοημοσύνης ἀπειλεῖ τὴν ἐπιβίωση τοῦ ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ ἀπὸ μὴ προβλέψιμες παραμέτρους. Θεωρεῖ ὅτι ἡ τεχνητὴ νοημοσύνη ἔχει ἀποκτήσει κάποιες ἀξιοσημείωτες ικανότητες, ὅπως νὰ χειρίζεται καὶ νὰ παράγει γλῶσσα, εἴτε μὲ λέξεις, εἴτε μὲ ἥχους, εἴτε μὲ εἰκόνες, πρᾶγμα ποὺ σημαίνει ὅτι μπορεῖ εὐκόλως νὰ ἀλλοιώσει τὸ σύστημα τοῦ ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ. Θεωρεῖ, ἐπὶ παραδείγματι, ὅτι τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα δὲν εἶναι ἐγγεγραμμένα στὸ ἀνθρώπινο DNA καὶ ἀποτελοῦν πολιτιστικὰ ἐπιτεύγματα ποὺ δημιουργήθηκαν στὴν ἀνθρώπινη ἱστορία καὶ τὸν ἀνθρώπινο νομικὸ

σσ. 95-124.

17. Ν. Λουδοβίκος, ὁ.π., σ. 37.

18. Elon Musk: Ἡ τεχνητὴ νοημοσύνη μπορεῖ νὰ ἐξαφανίσει τὴν ἀνθρωπότητα – Πῶς θὰ γίνεῖ, στό: <https://www.moneyreview.gr/>, 01.11.2023 [19-8-2023].

πολιτισμό¹⁹. Όλα αυτά εύκολα δύναται να απειληθούν από την τεχνητή νοημοσύνη, καθότι μπορούν οι νοήμονες μηχανές να επιχειρήσουν να καταστρέψουν όλα τα σχετικά αρχεία που καταγράφουν το νομικό σύστημα του ανθρώπινου πολιτισμού στην ψηφιακή πλατφόρμα²⁰. Ο ίδιος άλλωστε έχει επισημάνει ότι ή ίδια ή τεχνητή νοημοσύνη είναι πολύ πιθανόν στο άμεσο μέλλον να ελέγξει την ανθρωπότητα, κατασκευάζοντας νέες θρησκείες, τις οποίες οι άνθρωποι μπορεί να ακολουθήσουν. Ο Ισραηλινός ακαδημαϊκός επισημαίνει ότι ή τεχνητή νοημοσύνη διὰ του λογισμικού ChatGPT θα μπορούσε να προσελκύσει πιστούς, δημιουργώντας τα δικά του ιερά κείμενα²¹. Παρατηρεί ότι στο μέλλον δύναται ίσως να δοῦμε τις πρώτες λατρείες και θρησκείες, στην ιστορία των οποίων τα κείμενα που θα χαίρουν σεβασμού να έχουν γραφεί από έναν μη ανθρώπινο νοῦ²².

Προβληματισμό διατυπώνει με τὸν προφητικό του λόγο ὁ ἅγιος Σωφρόνιος τοῦ Ἑσσεξ (1896-1993), ὁ ὁποῖος ἐπισημαίνει ἐμφατικά τοὺς κινδύνους ποὺ ἐλλοχεύει γιὰ τὴν ἀνθρωπότητα ἡ κατασκευὴ ρομποτικῶν μηχανῶν:

Θὰ ῥθει ἐποχὴ ποὺ θὰ κατασκευαστοῦν μηχανές οἱ ὁποῖες θὰ ἐλέγχουν τὸν τρόπο σκέψης τῶν ἀνθρώπων. Ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴ μόνο ὅσοι κατέβασαν τὸν νοῦ τους στὴν καρδιά θὰ μείνουν ἀνεπηρέαστοι ἀπὸ αὐτὴ τὴν δικτατορία. Στὴν Δύση οἱ ἄνθρωποι ζοῦν μὲ τὸν ἐγκέφαλο, δηλαδὴ ἔχουν κέντρο τῆς ζωῆς τους τὴν λογικὴ. Ἔτσι, ἂν οἱ ἐπιστήμονες ἀνακαλύψουν τὸ κατάλληλο μηχανήμα, τότε θὰ μπορέσουν νὰ διαβάσουν τὶς σκέψεις τῶν ἀνθρώπων καὶ νὰ τὶς κατευθύνουν. Ὅσοι, ὅμως, ζοῦν μὲ τὴν καρδιά, μέσα στὴν ὁποία ἐνεργεῖ ἡ Χάρις τοῦ Θεοῦ, καὶ προσεύχονται καρδιακά, αὐτοὶ ἔχουν τὴ σφραγίδα τοῦ Σταυροῦ μέσα σὲ αὐτὴν καὶ κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ τοὺς ἐλέγξει πνευματικά. Αὐτοὶ ἔχουν τὴν ἐλευθερία τοῦ πνεύματος²³.

19. Γ. Ν. Χαράρι, Ἡ τεχνητὴ νοημοσύνη μπορεῖ νὰ καταστρέψει τὸν πολιτισμὸ μας – Πρέπει νὰ σταματήσουμε, στό: <https://www.ethnos.gr/>, 04.05.2023 [19-8-2023].

20. Γ. Ν. Χαράρι, Ἡ τεχνητὴ νοημοσύνη μπορεῖ νὰ καταστρέψει τὸν πολιτισμὸ μας..., ὅ.π.

21. Γ. Ν. Χαράρι, Ἡ τεχνητὴ νοημοσύνη θὰ ἐλέγξει τὴν ἀνθρωπότητα φτιάχνοντας νέες θρησκείες, στό: <https://www.naftemporiki.gr/>, 03.05.2023 [19-8-2023].

22. Ὁ.π.

23. Ἀρχιμ. Σωφρόνιος (Σαχάρωφ) τοῦ Ἑσσεξ, *Περὶ Προσευχῆς*, Ἱερὰ Μονὴ Τιμίου Προδρόμου, Ἑσσεξ Ἀγγλίας 1993, σσ. 12-13.

Υπάρχει περαιτέρω ό κίνδυνος ειδωλοποίησης και θεοποίησης της ίδιας της τεχνητής νοημοσύνης εκ μέρους του ανθρώπου. Όπως σημειώνει ό Νιλ Μακάρθουρ, Διευθυντής του Κέντρου Έφαρμοσμένης Ήθικης του Πανεπιστημίου της Μανιτόμπα, δυνητικά βρισκόμαστε στην άπαρχή μις εποχής όπου ανατέλλει ένα νέο είδος θρησκείας ή μις νέα μορφή σέκτας, που οι άνθρωποι θα οδηγηθούν στη λατρεία της τεχνητής νοημοσύνης. Η τελευταία γενιά των chatbots, τα όποια όρίζονται από την τεχνητή νοημοσύνη, γέμισαν δέος και θαυμασμό τους χρήστες τους – ένα παρόμοιο δέος και έναν οικείο θαυμασμό με αυτά που αισθάνεται ένας πιστός τη στιγμή που βιώνει μις πραγματική θρησκευτική έμπειρία. Έδω έγείρεται τó έρώτημα: Πώς μπορούμε νά διακρίνουμε την πηγή τέτοιων έντονων συναισθηματικών βιωμάτων του ανθρώπου, έτσι ώστε νά είμαστε σέ θέση νά μήν ταυτίζουμε τόν άληθινό Θεό με τους πολυδύναμους χειρισμούς της τεχνολογίας, την άκτιστη φύση του Θεού με την κτιστή συμπεριφορά μις ανθρώπογενοϋς συνθήκης;

Μις τέτοια διάκριση δέν θα είναι ένδεχομένως πάντα αυτόνομη. Αυτό κατ' αρχάς όφείλεται στο ότι οι μελλοντικοί πιστοί μις τέτοιας θρησκείας –της όποιας τó λατρευτικό επίκεντρο θα είναι ή τεχνητή νοημοσύνη– θα δοϋν σέ αυτήν την αϋταπόδεικτη ύπαρξη μις ανώτερης δύναμης με χαρακτηριστικά που κατá κανόνα αποδίδονται σέ θεία όντα. Αυτό τα χαρακτηριστικά είναι τó επίπεδο της εϋφυΐας που μπορεί ή τεχνητή νοημοσύνη νά επιδείξει ανά πᾶσα στιγμή, επίπεδα κατá πολϋ ανώτερα του μέσου ανθρώπου, ή ανεξάντλητη δημιουργικότητα της τεχνητής νοημοσύνης, ή όποια της επιτρέπει π.χ. νά συνθέτει καλή μουσική ή νά γράφει ένα καλό ποίημα σχεδόν άστραπιαία, αλλά έπίσης και ή έμφανής αποδέσμευσή της από καθετί καθαρά «άνθρώπινο», όπως ό σωματικός πόνος, ή πείνα, ή έρωτική έπιθυμία, κ.λπ. Έπιπλέον, ή τεχνητή νοημοσύνη μπορεί πράγματι νά προσφέρει καθοδήγηση και παρηγορία στους ανθρώπους σέ καθημερινή βάση και με ποικίλους τρόπους, από την εύρεση της πλέον γρήγορης διαδρομής στην έργασία μας έως την εύρεση του σωστοϋ φαρμάκου για την ίαση των πολλών άσθενειών του ανθρώπου. Τέλος, ως άλλος Θεός, ή τεχνητή νοημοσύνη θα φαντάζει με δέος στα μάτια των πιστών της ως άθάνατη, φαινομενικά ξεπερνώντας έτσι τó τελικό όριο που χωρίζει τόν άνθρωπο από τόν Θεό.

Στο πλαίσιο της ειδωλοποίησης της τεχνητής νοημοσύνης, επιχειρείται ή αντικατάσταση της έσχατολογικής προοπτικής της θρησκευτικής αὐτοσυνειδησίας πλέον σὲ ἓνα ψηφιακὸ μοντέλο²⁴. Οἱ έσχατολογικές ἀντιλήψεις των Ἀβρααμικῶν θρησκειῶν, ὅπως ἡ ἐκ νεκρῶν ἀνάσταση, ἡ μετὰ θάνατον ζωὴ καὶ ἡ ἀθανασία, θὰ μετασχηματισθοῦν στὸν ψηφιακὸ κόσμο καὶ θὰ ἀποσυνδεθοῦν ἀπὸ τὴ μεταϊστορικὴ τους διάσταση. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ λαμβάνει σάρκα καὶ ὅσῃ τὰ τελευταῖα χρόνια. Ὡς γνωστὸν, στὰ τέλη τοῦ 2020, ἡ Microsoft κέρδισε τὴν πατέντα γιὰ chatbots ποὺ «ἀνασταίνουν» τοὺς νεκρούς, χρησιμοποιώντας ὑλὶκὸ ἀπὸ εἰκόνες, φωνητικὰ μηνύματα, posts στὰ κοινωνικὰ δίκτυα, ἠλεκτρονικὰ μηνύματα, πραγματικὰ γράμματα ποὺ ἔχουν γραφεῖ καὶ σταλεῖ κ.λπ., ἔτσι ὥστε «νὰ δημιουργηθεῖ μιὰ εἰδικὴ μήτρα ποὺ νὰ ἀφορᾷ τὴν προσωπικότητα συγκεκριμένου προσώπου (ποὺ ἔχει πεθάνει)». Πολὺ σύντομα μετὰ ἀπὸ αὐτό, μιὰ ἐταιρεία ποὺ καλεῖται Project December ἔβγαλε στὴν ἀγορὰ τὴν ἐκδοχὴ μιᾶς ἀκριβῶς τέτοιας μήτρας «προσωπικοτήτων», ὅπως ὁ Γουίλιαμ, ποὺ μιλάει ὅπως ὁ Σαίξπηρ. Ταυτόχρονα ὁμως ἐπέτρεψε σὲ ἀνθρώπους ποὺ βρίσκονται σὲ πένθος νὰ «ἀναδημιουργήσουν» τοὺς ἀγαπημένους τους νεκρούς, «ἀνασταίνοντάς» τους.

Μεταξὺ τῶν σημερινῶν πρωταγωνιστῶν τῆς παγκόσμιας ἀνάδειξης τῆς τεχνητῆς νοημοσύνης, οἱ ἀπόψεις ἐξακολουθοῦν νὰ διίστανται σχετικὰ μὲ τὸ ἂν αὐτὴ θὰ ἀποκτήσει ἢ ὄχι σύντομα τὸν χαρακτήρα μιᾶς νέας θρησκείας. Σὲ μιὰ στιγμὴ στὴν ἱστορία ποὺ ὁ πνευματικὸς στοχασμὸς ὑποφέρει κάτω ἀπὸ τὸν ζυγὸ τῆς ὑλιστικῆς εὐδαιμονίας, ἡ ἐντυπωσιακὴ δυναμικὴ τῆς τεχνητῆς νοημοσύνης θέτει ἓνα θεμελιώδες ζήτημα γιὰ τὸν ἄνθρωπο. Στὸ κέλευσμα τῆς φαινομενικῆς καὶ εἰκονικῆς ἀθανασίας τοῦ καθενὸς ἀπὸ ἐμᾶς, τὸ ἐπεῖγον ἐρώτημα ποὺ καλούμαστε νὰ λύσουμε εἶναι τὸ πῶς μπορούμε νὰ διατηρήσουμε τὴν ἀνθρωπινότητά μας μπροστὰ σὲ μιὰ ὀλοένα μεταλλασσόμενη καὶ τελειοποιούμενη τεχνητὴ νοημοσύνη, στὴν ὁποία θὰ καθίσταται

24. Βλ. Μ. Ο'Connell, *Ὁ ἄνθρωπος τοῦ μέλλοντος. Ἡ προσπάθεια νὰ ἐπιμηκύνουμε τὴ ζωὴ μας καὶ νὰ λύσουμε τὸ πρόβλημα τοῦ θανάτου*, μετάφρ. Γ. Στάμος, ἐκδ. Κλειδάριθμος, Ἀθήνα 2020· Φ. Νταμούρ, *Μακάριοι οἱ θνητοί, γιατί εἶναι ἀκόμη ζωντανοί*, μετάφρ. Ν. Μάλλιαρης, ἐκδ. Μάγμα, Ἀθήνα 2018.

όλοένα και πιο δύσκολη ή διάκριση ανάμεσα σε μία εικονική έμπειρία και μία πραγματική συνάντηση με έναν άλλον άνθρωπο, μέσα στον υλικό κόσμο. Ίσως δεν βρισκόμαστε πολύ μακριά από τη στιγμή στην ιστορία της ανθρωπότητας που θα πρέπει να αναλογιστούμε σοβαρά το δικαίωμα του καθενός από εμάς, αυτή τη φορά όχι μόνο στη ζωή, αλλά το δικαίωμα του ανθρώπου στον θάνατό του, συνοδευόμενου από την ανάγκη του ανθρώπου να παραμείνει –μετά τον θάνατό του– για πάντα νεκρός.

Έκτος από τους κινδύνους που έγκυμονει για το ανθρώπινο είδος και την ένδεχόμενη αντικατάσταση της θρησκείας, παράλληλα δημιουργεί προβλήματα και σε μεταφυσικό επίπεδο. Δεν μπορεί να διαθέτει κατ' έσοχον θεολογικές/μεταφυσικές αρετές όπως είναι η αγάπη, η διάκριση, η αναφορικότητα/σχεσιακότητα, η εὐγνωμοσύνη, η εὐσπλαχνία, η κοινωνία και η ἐλευθερία, καθώς επίσης και η προσευχή, η αἴσθηση δηλαδή της Χάριτος²⁵. Έτσι, ἐνῶ η τεχνητή νοημοσύνη δύναται να ἐπιτελέσει πολλά, τὸ μόνο που δὲν θὰ μπορέσει ἴσως νὰ κάνει εἶναι ἡ ἀναφορὰ καὶ ἡ ἐπικοινωνία με τὸ ἀπόλυτο διὰ τῆς προσευχῆς. Πρόκειται γιὰ τὸ κατ' ἔσοχον θρησκευτικὸ συναίσθημα, ποὺ ἐκφράζεται ποικιλοτρόπως σὲ ὅλες τὶς θρησκευτικὲς παραδόσεις με διαφορετικὸ τρόπο. Κατὰ συνέπεια, τὸ ζήτημα τῆς τεχνητῆς νοημοσύνης, ἐνῶ ἐκ πρώτης ὀψεως φαίνεται νὰ ἀφορᾷ τὴν ἐπιστῆμη τῆς τεχνολογίας καὶ τῆς πληροφορικῆς, σὴν πραγματικότητά διεγείρει καὶ μεταφυσικὰ καὶ ὑπαρξιακὰ ζητήματα ποὺ ἄπτονται τοῦ χώρου τῆς θρησκείας. Τὸ ὅλο ζήτημα χρήζει περαιτέρω σπουδῆς καὶ μελέτης.

Ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω θεωροῦμε ὅτι ἔγινε σαφὲς ὅτι οἱ θρησκείες, παρὰ τὴν ἀρχικὴ τους ἐπιφυλακτικότητα σὲ ὅτι ἀφορᾷ τὴ χρήση τοῦ διαδικτύου, σήμερα παρουσιάζουν ἔντονη δραστηριοποίηση καὶ ἡ παρουσία τους ἐκτείνεται ἀπὸ ἐπίσημες ἱστοσελίδες μέχρι ἱστοσελίδες σὲ κοινωνικὰ δίκτυα, δημιουργώντας ἕνα πλέγμα ἀλληλεπίδρασης με χιλιάδες χρήστες. Πλέον ὅλοι οἱ θρησκευτικοὶ φορεῖς διαθέτουν αἰσθητὴ παρουσία στὸ ψηφιακὸ οἰκονοσύστημα.

Ὁ κόσμος τοῦ διαδικτύου ἀποτελεῖ σήμερα μία ἀναγνωρισμένη καὶ ἀποδεκτὴ πραγματικότητα. Ἀπὸ τὶς σύντομες ἀναφορὲς στὴ

25. Ν. Λουδοβίκος, ὁ.π., σ. 46.

θρησκευτική παρουσία στο διαδίκτυο γίνεται έμφανές ότι οι μεγάλες θρησκείες έχουν εντάξει αυτό το μέσο στην πνευματική τους έργαλειοθήκη. Δεν αποβλέπουν στη δαιμονοποίηση του ψηφιακού οικοσυστήματος, παραγνωρίζοντας τις θετικές του πλευρές και τη συμβολή της τεχνολογίας στη βελτίωση σημαντικών τομέων της ανθρώπινης δραστηριότητας. Βεβαίως, δεν πρέπει να παραγνωρίζουμε ότι στην εικονικότητα του ψηφιακού κόσμου έλλοχεύει ο κίνδυνος αποσύνδεσης από την πραγματική ζωή και η σύγχυση μεταξύ αληθινού και φανταστικού. Άλλωστε η ένοποίηση της κοσμικής πραγματικότητας, η εξουάλωση και η αναζήτηση της απελευθέρωσης από τις χωροχρονικές δεσμεύσεις είναι χαρακτηριστικά στοιχεία της τάσης του ανθρώπου για την υπερβατικότητα.

Παρά την έμπλοκή των θρησκειών στο φαινόμενο της «ψηφιακής θρησκείας», οι περισσότερες από τις μεγάλες θρησκείες, τόσο με βάση τα γραπτά μνημεία του θρησκευτικού λόγου όσο και σύγχρονες προσεγγίσεις, συγκλίνουν στην παραδοχή ότι η θρησκεία είναι βίωμα, σημείο αναφοράς και συνοχής της θρησκευτικής κοινότητας και δεν εξαντλείται στο πλαίσιο του ψηφιακού κόσμου. Τον Θεό εξακολουθούμε να Τον βιώνουμε και να Τον βλέπουμε και στο πρόσωπο του αδελφού μας και όχι στην όθονη του υπολογιστή. Η τεχνολογία οφείλει να υπηρετεί τον άνθρωπο και να μην υποτάσσεται ο άνθρωπος στην τεχνολογία. Με τη χρήση της τεχνολογίας, ο άνθρωπος χρειάζεται να γίνεται περισσότερο ωφέλιμος στο κοινωνικό περιβάλλον, χωρίς να λησμονεί ποτέ ότι τίποτε στον κόσμο δεν μπορεί να υποκαταστήσει τη ζωντανή σχέση με τον Θεό και τη ζωντανή επικοινωνία με τον συνάνθρωπο και με την πραγματική κοινότητα της ζωής. Δεν μπορεί να μετατοπίσει τη θρησκευτικότητά του έξω από την υλική πραγματικότητα, στο πλέγμα του ψηφιακού οικοσυστήματος.

Ειδικότερα για τον Χριστιανισμό, ο ψηφιακός κόσμος αποτελεί μία νέα πρόκληση, η οποία απαιτεί έρμηνεία με κριτικό τρόπο, έτσι ώστε να ανταποκριθεί με τον πιο αποτελεσματικό τρόπο στον ποιμαντικό του ρόλο και στη συνέχιση της διάδοσης του ευαγγελικού μηνύματος. Ο Χριστιανισμός διὰ της τεχνολογίας καλείται να ασκήσει μία νέα μορφή διακονίας στον σημερινό ψηφιακό κόσμο, να άπευθύνει το ευαγγελικό μήνυμα και να προσφέρει τις κατάλληλες ήθικες και ανθρωπολογικές

προϋποθέσεις ως πρὸς τὴν χρήση τῆς σύγχρονης τεχνολογίας, καὶ ιδιαίτε-
ρα τοῦ ἀναδυόμενου ψηφιακοῦ πολιτισμοῦ. Ἄλλωστε, ὁ Χριστιανισμὸς
διαχρονικὰ ἔχει ἀποδείξει ὅτι μπορεῖ νὰ προσλαμβάνει καὶ νὰ μετα-
μορφώνει ὅποιοδήποτε ἐργαλεῖο τίθεται στὴν ὑπηρεσία του, εἴτε αὐτὸ
εἶναι ἡ γλῶσσα, ἡ φιλοσοφία, ἡ τέχνη καὶ ἡ μουσική²⁶.

Εἰδικὰ γιὰ τὸν Χριστιανισμό, ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὴν ἐλευθερία νὰ
μετασχηματίσει καὶ μέσω αὐτοῦ νὰ ἀναφέρει στὸν Θεὸ ὁλόκληρη τὴν
δημιουργία, καλλιεργημένη καὶ μεταμορφωμένη εὐχαριστιακὰ ἀπὸ τὴν
δική του ἐργασία καὶ παρέμβαση. Τὸ μεγάλο ὄραμα τῆς χριστιανικῆς
πίστεως εἶναι ἀκριβῶς ἡ εὐχαριστιακὴ ἀναφορὰ τοῦ κόσμου καὶ τῆς
ζωῆς στὴ ζωὴ τοῦ Θεοῦ. Ἡ εὐχαριστιακὴ πράξη τῆς ἀναφορᾶς τοῦ
κόσμου στὸν Θεὸ ἀποκαλύπτει τὴν προσωπικὴ σχέση τοῦ ἀνθρώπου
μὲ τὴν κτίση. Μόνον ὁ ἄνθρωπος, ὡς εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, ἀποτελεῖ τὸ
κυρίαρχο καὶ ἐλεύθερο πρόσωπο πάνω στὴν αὐτονομημένη φύση. Ὡς
πρόσωπο ἀλλὰ καὶ μικρόκοσμος, ποὺ συγκεφαλαιώνει στὴν ὑπαρξή του
τὴν ὁλότητα τῆς κτίσεως, ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ ἀπελευθερώσει τὴν
ὕλη ἀπὸ τοὺς περιορισμούς της· ἀπὸ φορεὰ θανάτου καὶ φθορᾶς νὰ
τὴν ἀθανατίσει μέσα ἀπὸ τὴν σχέση καὶ κοινωνία μὲ τὸν Θεό. Ἀποτελεῖ
ἐρώτημα ἂν αὐτὸ μπορεῖ νὰ τὸ πράξει καὶ μέσα στὸ πλαίσιο τοῦ
ψηφιακοῦ μετασχηματισμοῦ.

26. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι κατὰ τοὺς τέσσερις πρώτους αἰῶνες ἡ Ἐκκλησία δὲν
παρέμεινε ἀμέτοχη καὶ ἀδιάφορη στὰ μεγάλα κοσμολογικὰ προβλήματα τῆς ἐκάστοτε
ἱστορικῆς περιόδου. Τοῦναντίον, ὁ θεολογικὸς λόγος προσέλαβε τὸ ὀπισθότατο τῆς
ἐπιστήμης καὶ τῆς φιλοσοφίας γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσει τὰ κοσμολογικὰ καὶ ἀνθρωπολογικὰ
προβλήματα, καθὼς καὶ τὰ μεγάλα ἐρωτήματα γιὰ τὸ νόημα καὶ τὴν πορεία τῆς ζωῆς
καὶ τῆς ἱστορίας. Βλ. Μητροπολίτης Περγάμου Ἰω. Ζηζιούλας, *Ἐλευθερία καὶ ὑπαρξή. Ἡ
μετάβαση ἀπὸ τὸν ἀρχαῖο στὸν χριστιανικὸ Ἑλληνισμό, Πέντε μαθήματα στὸ
Ἰδρυμα Γουλανδρῆ-Χόρν (1983)*, ἐκδ. Δόμος, Ἀθήνα 2018. Ἄλλωστε, ὅπως σωστὰ
ἔχει λεχθεῖ, ἡ χρῆση παραστάσεων καὶ εἰκόνων εἰλημμένων ἀπὸ διάφορες πολιτισμικὲς
συνάψεις, προκειμένου νὰ γίνουν κατανοητὲς οἱ δογματικὲς ἀλήθειες ἀπὸ ἀνθρώπους
μὲ ἄλλο πολιτιστικὸ υπόβαθρο, ἀπὸ ὀρθόδοξης πλευρᾶς εἶναι πολλὲς φορὲς ὄχι ἀπλῶς
θεμιτὴ ἀλλὰ καὶ ἐπιβεβλημένη. Ἀποτελεῖ θεμελιώδη ἱεραποστολικὴ καὶ παιδαγωγικὴ
ἀρχή, βαθιὰ ριζωμένη μέσα στὴν ἱστορία καὶ τὴ ζωὴ τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας. Βλ. Γ.
Δ. Μαρτζέλος, «Θεολογικὸς ἀνιμισμὸς καὶ ὀρθόδοξη Πνευματολογία», στό: *Ὁρθόδοξο
δόγμα καὶ θεολογικὸς προβληματισμός: Μελετήματα δογματικῆς θεολογίας Α'*, ἐκδ.
Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1993, σσ. 133-153, 141-142.

SUMMARY

Material and digital reality in the world of Religions

By H.E., Metropolitan of Krini Kyrillos (Katerelos), *Prof.*
National and Kapodistrian University of Athens

This paper examines the impact of digital technology on the experience and expression of religion. It highlights a gradual transition from traditional religious communities, based on physical presence, to digital communities characterized by anonymity and detachment from space and time. This transition has led to new forms of religious experience, such as digital religion and the metaverse, where believers engage in religious practices through digital platforms.

In addition, the paper explores the challenges posed by artificial intelligence, which not only raises existential questions, but also raises concerns about the possibility of replacing human religious experiences with technologically driven forms of worship. While technology presents new possibilities, the text emphasizes that major religions still believe that true religious experiences require personal communication and physical interaction – something that digital reality cannot fully replace.